

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Василенко В. М., Яценко В. П.

ВСТУП

Говорячи про будь-яку державу ми говоримо, насамперед, про її народ. Про минулі, нинішні та майбутні покоління, які нерозривно пов'язані між собою. Однак, найдорожчим скарбом кожної держави є саме її майбутні покоління, які далі нестимуть досвід своїх пращурів, житимуть з цінностями своїх батьків та дідів, розбудовуватимуть свою Батьківщину, любитимуть та берегти будуть свою землю. Плекаючи дітей, ми будемо не лише продовження роду, а й держави та історії українського народу.

Останній декілька років стали важким випробуванням для населення України і особливо для однієї з найвразливішої групи – дітей. Нажаль, всі діти нашої держави, незалежно від віку, зазнали негативного впливу від війни, яка порушила їх особисті, соціальні, екологічні, інформаційні права, та найголовніше, вплинула на фізичний та психологічний стан здоров'я. Тому виникає потреба в розробці дієвого механізму захисту прав дітей і, особливо, таких як: право на особисте життя та захист від посягання на нього, право на розвиток, здоров'я, турботу, право на відпочинок та на дозвілля, право на освіту і родину, право на житло та безпечні умови проживання, інформацію тощо.

Безперечно, сьогодні існує низка вітчизняних правових норм, які опираючись на Конституцію України визначають права дитини. Крім того, Україна ратифікувала міжнародні правові акти, які визначають права дитини та шляхи їх захисту у разі порушення. Серед них, доцільно виділити Декларацію прав дитини та Конвенцію ООН про права дитини, яка підкреслює, що усі права дитини взаємно доповнюють одне одного й забезпечують те, що ЮНІСЕФ називає "виживанням і розвитком" дітей¹. Проте норми мають не лише декларувати, а й ефективно працювати задля ефективного захисту дітей. Враховуючи велику кількість Разом з тим, враховуючи умови сьогодення, питання захисту прав та інтересів не лише не втрачає актуальності, а й набирає нового сенсу.

¹ Права дитини та механізм їх захисту. URL: <http://romnymcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf>

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Як зазначалося вище, все що пов'язане з дотриманням прав та інтересів дітей було і залишається пріоритетним напрямком роботи суб'єктів владних повноважень. Разом з тим, враховуючи реалії сьогодення виникає значна кількість проблем у сфері захисту прав та інтересів дітей, до яких доцільно віднести і відсутність належного фінансування, відсутність узгодженої роботи між різними суб'єктами, часткова втрата професіональних кадрів в цій сфері, відсутність ефективного досвіду дітей за межами території держави тощо. Для удосконалення існуючого механізму захисту дітей в Україні доцільно окреслити наступні завдання: 1) визначити наявні підходи вчених до визначення поняття «механізму забезпечення прав та інтересів людини; 2) визначити суб'єктів у сфері охорони дитинства та їх компетенцію; 3) визначити напрями роботи спеціальних суб'єктів захисту прав та інтересів дитини та проблеми, які існують в зазначеній сфері.

2. Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання завдання для оптимального розвитку техніки

Проте, перш ніж перейти безпосередньо до розгляду теми, слід звернути увагу на доцільність перегляду окремих термінів, закріплених вітчизняним законодавцем у сфері охорони дитинства відповідно до умов сьогодення. Оскільки через військову агресію сотні тисяч українських дітей з метою порятунку вимушено покинули рідні домівки та звичні умови життя, виїхавши до інших областей чи за межі території України. Зокрема, в Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зазначається, що з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну за кордон виїхали понад 7 млн українських громадян. Понад 3,3 млн отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ще близько 8 млн людей стали внутрішніми переселенцями, які переїхали із зони бойових дій і тимчасово окупованих територій у безпечніші регіони України. Протягом повномасштабного вторгнення РФ в Україну майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей з батьками, які стали на захист батьківщини, або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України². За даними Дитячого фонду

² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL:

ООН (ЮНІСЕФ), через збройну агресію проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року, змінили місце свого проживання 4,8 мільйона українських дітей, з них: переселилися в межах України 2,5 мільйона дітей, інші виїхали за кордон. При цьому, на сьогоднішній день відсутня достовірна інформація про кількість вивезених дітей на територію Росії³. Відповідно, можна з упевненістю стверджувати, що ці категорії дітей також слід вважати постраждалими внаслідок воєнних дій. Тому пропонуємо ч. 9 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» доповнити визначення наступними словами «або вимушено вивезена за межі України через воєнні дії чи збройний конфлікт» та викласти у наступній редакції: «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні або дитина, яка вимушено змінила місце проживання в межах країни або вивезена за межі України через воєнні дії чи збройний конфлікт»⁴.

Крім того, потребує уточнення й на наступний термін – «дитина, розлучена з сім'єю». Відповідно до законодавчого трактування, на сьогоднішній день вище зазначений термін не можливо застосувати до жодної дитини, яка вимушено покинула територію України починаючи з 24 лютого 2022 року. Вбачається за необхідне доповнити законодавче визначення і викласти його наступним чином: «дитина, розлучена із сім'єю, – дитина, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини, а також дитина, яка через воєнні дії чи збройний конфлікт вимушено змінила місце проживання в межах території України або залишила територію України без супроводу батьків чи одного з них діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства України».

Вважаємо, що запропоновані зміни дозволять деталізувати статус конкретної дитини та дадуть змогу більш ефективніше забезпечувати її

³ О. Вишняков. Шляхи повернення дітей із за кордону після війни: досвід Ізраїлю. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/956418.html>

⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

права та інтереси. Однак, слід відзначити, що цей процес залежить від поєднання двох обставин: 1) насамперед, існування механізму захисту прав дитини та 2) належне функціонування такого механізму. Таким чином мова йде, в об'єктивному сенсі, про формування концептуальних основ забезпечення реалізації ефективної державної політики в сфері охорони прав дитини в Україні, що обумовлена оптимальним вирішенням комплексу пов'язаних між собою завдань правового, соціального та технічного характеру.

Відповідно до положень чинних правових норм завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні⁵. Проте слід зауважити, що законодавець визначаючи мету у сфері охорони дитинства, не закріплює законодавчого тлумачення поняття захисту прав та законних інтересів дитини.

Разом з тим, перш ніж досліджувати проблеми захисту прав дитини слід, зупинитись на з'ясуванні понять «права людини» та «права дитини». Так, «права людини – це визнана міжнародним правом сукупність встановлених та охоронюваних державою норм та правил для забезпечення людині прав на вільне життя та розвиток; захист громадянських, економічних, культурних прав і політичних свобод з боку держави, судових органів та громадських організацій»⁶. В свою чергу права дитини – це специфічні потреби та інтереси особливої соціально-демографічної, найбільш незахищеної та уразливої групи населення із соціальною і психологічною незрілістю, особливим психологічним сприйняттям навколишнього середовища, які необхідні для їх існування, виховання та розвитку⁷.

Водночас з точки зору Н.М. Опольської права дитини є об'єктивно визначеним соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя й гармонійного розвитку, здійснюється самою

⁵ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

⁶ Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.

⁷ Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.

дитиною або за допомогою інших осіб⁸. Зокрема, Декларація прав дитини 1959 року гарантує кожній дитині комплекс прав, без жодних винятків і без розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншими обставинами, що стосуються самої дитини чи її сім'ї⁹.

Між тим, О.Ф. Скакун вважає, що система прав дитини є складовою прав людини і дає визначення поняття права дитини. Так, на думку вченої, права дитини – це можливості (свободи) дитини, необхідні для їх існування, виховання та розвитку. Численні права дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки тощо)¹⁰. Проте слід зауважити, що права дитини хоч і є похідними від прав людини, водночас вони є більш об'ємними, мають самостійний характер та виступають первинною складовою прав людини. Це підтверджується прискіпливим ставленням держави до механізму забезпечення прав дитини.

Загалом, на сьогоднішній день існує різноманітність підходів щодо тлумачення механізму забезпечення прав, свобод та інтересів особи. Так, наприклад, О.Ф. Скакун трактує правовий механізм як узяту в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»)¹¹.

Між тим О. Митник вважає, що це система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина; складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина¹².

⁸ Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. С. 16.

⁹ Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

¹⁰ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 201

¹¹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 498

¹² Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 53–57.

В свою чергу О.В. Марцеляк під механізмом забезпечення і охорони прав розуміє закріплену в законі, взяту в єдності систему основних прав і свобод громадян, а також їх гарантій, органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів держави й суспільства, діяльність яких спрямована на правомірну реалізацію прав і свобод громадянами, а у необхідних випадках – на їх охорону і захист¹³.

Також слушною є і думка С.А. Паршака, який говорить про складну структуру механізму забезпечення прав людини. При цьому, з його точки зору зазначене явище не має розглядатися як сукупність окремих елементів або структурних компонентів. Його слід розглядати як динамічну систему взаємопов'язаних юридичних передумов, засобів та заходів, що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб¹⁴. При цьому, Т.Є. Кушнар'єва стверджує, що система суб'єктів та відношення між ними пов'язані та проявляються в особливостях засобів реалізації правовідносин. Останні виступають як комплекс прийомів та методів, за допомогою яких суб'єкти правовідносин здійснюють реалізацію своїх прав та обов'язків¹⁵.

Між тим, О.В. Марцеляк зазначає, що забезпечення прав та свобод людини реалізується як здійснення певних дій, що спрямовані на:

- а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини;
- б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод;
- в) охорону прав і свобод людини та громадянина;
- г) захист прав і свобод людини та громадянина¹⁶.

Вбачається, що механізм забезпечення прав та інтересів дитини – це сукупність закріплених чинними правовими нормами заходів, завдяки яким спеціальні суб'єкти у сфері охорони дитинства реалізують превентивну функцію, виявляють факти порушення прав та інтересів дитини, причини та умови вчинення цих порушень, вирішують питання про притягнення винних осіб до відповідальності та сприяють поновленню порушених прав та інтересів дитини. Вважаємо, що

¹³ Марцеляк О.В. Контрольно-наглядові органи в контексті механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 1997. С. 12.

¹⁴ Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. С. 40.

¹⁵ Кушнар'єва Т.Є. Податкові органи в системі суб'єктів податкових правовідносин: Дис. канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 56.

¹⁶ Марцеляк О.В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 36.

механізм забезпечення прав та інтересів дитини складається з наступних елементів:

1. Засобів реалізації прав та інтересів дитини;
2. Охорони прав та інтересів дитини;
3. Захисту прав та інтересів дитини.

При цьому, забезпеченням реалізації прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів¹⁷. Таким чином, під час забезпечення реалізації прав і свобод відображається діяльність по створенню належних юридичних і фактичних умов безперешкодного і найбільш повного використання соціальних благ, опосередкованих правами і свободами, з метою максимального задоволення інтересів і потреб. В свою чергу забезпечення охорони прав і свобод особи трактується як форма забезпечення прав і свобод, яка виражає діяльність, спрямовану на запобігання будь-яких порушень прав і свобод особи, шляхом витіснення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав і свобод особи¹⁸.

В той же час І.Л. Бородін наголошує на взаємопов'язаності понять «охорона» та «захист» і стверджує, що механізм захисту реалізується в разі порушення прав і свобод громадян, якщо їх охорона не була забезпечена, а під механізмом охорони розуміють сукупність профілактичних заходів, що здійснюються державними органами та їхніми посадовими особами, громадськими організаціями й іншими суб'єктами процесу для попередження порушень прав і свобод громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають їх реалізації¹⁹.

Між тим, законодавець трактує охорону дитинства як систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав²⁰. В той же час законодавче визначення захисту прав та свобод дитини відсутнє. Безперечно, охорона дитинства – це повсякденна і

¹⁷ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 257-258.

¹⁸ Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.

¹⁹ Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія. Херсон : ОЛДІ – Плюс, 2003. 218 с. 18. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер з рос. Харків : Консум, 2008. С. 37-38.

²⁰ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>

безперервна діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає у здійсненні профілактичних заходів спрямованих на недопущення порушень прав та свобод дитини, та реалізації механізму її захисту. Відтак, механізм захисту включається при загрозі правам дитини чи в результаті вчинення порушення певних прав та свобод і спрямований на їх відновлення.

Отже, захист прав і свобод особи – це форма забезпечення прав і свобод, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до юридичної відповідальності²¹. Доцільно зазначити, що дане твердження цілком слушно можна застосовувати й до механізм захисту прав та інтересів дитини. Слід зважати, що цей механізм має власну структуру, яка, на наш погляд, складається з наступних елементів:

1. об'єкту захисту;
2. суб'єктів захисту;
3. засобів захисту.

Безперечно, в якості об'єкта захисту виступає дитина з комплексом її прав, гарантованих чинними вітчизняними та міжнародними нормами. Говорячи про суб'єктів захисту прав та інтересів дитини слід зазначити, що законодавець чітко визначає конкретних суб'єктів владних повноважень, для яких одне з першочергових завдань є охорона прав людини, і в тому числі й дитини. Насамперед, до цього переліку слід віднести Президента України, який є гарантом дотримання прав та свобод людини в нашій державі, Верховну Раду України, Конституційний суд і всю судову гілку, органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, а також адвокатуру. В той же час, Постанова Кабінету Міністрів України № 585 від 01 червня 2020 року «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» дає більш повне визначення таких суб'єктів відносячи до них: «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інші заклади та установи, зокрема структурні підрозділи районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення), сільських, селищних рад з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі тощо, служби у справах дітей, центри соціальних служб, фахівці із соціальної роботи або інші надавачі соціальних послуг, органи

²¹ Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.

Національної поліції, територіальні органи ДСНС та підпорядковані підрозділи, спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правової допомоги, регіональні та місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, бюро правової допомоги, суди, органи прокуратури, уповноважені органи з питань пробації, інші загальні та спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, в межах своїх повноважень»²².

Вважаємо за необхідне зупинитися на деталізації функцій деяких з цих суб'єктів, діяльність яких спрямована на захист прав та інтересів дитини. В першу чергу мова йде про Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб, доповнюючи існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина²³. Відповідно до чинного законодавства мету парламентського контролю, який здійснює Уповноважений становить: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина владними суб'єктами; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод²⁴.

Слід зауважити, що в Україні окремо створено Департамент моніторингу додержання прав дитини, який очолює представник Уповноваженого з прав дитини, і який є самостійним структурним підрозділом Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Діяльність цього Департаменту полягає у забезпеченні реалізації повноважень Уповноваженого щодо здійснення парламентського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини та забезпечення порушених прав людини і громадянина²⁵. До основних прав Департаменту слід віднести:

²² Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 №585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

²³ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁴ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁵ Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%>

– з метою збору відповідної інформації направляти запити до державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадових та службових осіб;

– вимагати від посадових та службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності сприяння у проведенні у них перевірок діяльності щодо дотримання прав дитини, зокрема на підконтрольних та підпорядкованих їм підприємствах, установах та організаціях, надання спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і підготовці відповідних висновків;

– запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців, осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються у справі про порушення прав дитини;

– порушувати перед керівниками державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності питання щодо виконання актів реагування Уповноваженого в установлені строки;

– проводити без попереднього повідомлення виїзні та безвиїзні перевірки державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності щодо дотримання ними прав дитини. Вимагати та отримувати від керівника та/або посадових осіб суб'єкта перевірки надання заверених підписом письмових пояснень;

– залучати в установленому порядку до участі у вивченні окремих питань дотримання прав дитини науковців, експертів, представників громадських об'єднань (за згодою), працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їх керівниками) та інше²⁶.

Відповідно до повноважень мова, насамперед, йде про діяльність спрямовану на моніторинг стану дотримання захисту прав дитини суб'єктами владних повноважень, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності. Разом з тим, слід відзначити, що контроль Уповноваженого

D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf

²⁶ Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>

Верховної Ради з прав людини і Департаменту моніторингу додержання прав здійснюється виключно на території України і в межах її юрисдикції, та реалізується шляхом звернень до уповноважених суб'єктів, а також до суду.

Ще одним суб'єктом, який працює у сфері захисту прав дитини є Державна служба України у справах дітей, як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення²⁷. Відповідно до положень чинного законодавства одним із напрямків роботи Служби у справах дітей є забезпечення взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів, підприємств, установ та організацій, громадських об'єднань, суб'єктів системи надання соціальних послуг з питань забезпечення прав та інтересів дітей, соціальної підтримки та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми; а також забезпечення безпосередньої взаємодії із закордонними дипломатичними установами України та закордонними дипломатичними представництвами в Україні з питань забезпечення прав та найкращих інтересів дітей громадян України за кордоном²⁸.

Варто звернути увагу і на Національну соціальну сервісну службу України (Нацсоцслужба), яка є центральним органом виконавчої влади й реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей та здійснює державний контроль за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Законодавець визначив напрямки діяльності Нацсоцслужби, до яких можна віднести: забезпечення збору, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей з інвалідністю; здійснення аналізу стану дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; забезпечення координацію реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних документів, ратифікованих Україною; забезпечення здійснення контролю за дотриманням прав дітей у закладах, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей, у спеціальних установах для

²⁷ Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року № 1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

²⁸ Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року № 1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

дітей та інших закладах соціального захисту дітей; облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей; проводить роботу із захисту прав дітей, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, організації соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей та інше²⁹.

Також доцільно звернути увагу і на діяльність Національної поліції, підрозділи якої в межах своєї компетенції забезпечують охорону прав та інтересів людини. Зокрема, у складі Департаменту превентивної діяльності створено Управління ювенальної превенції до основних завдань її підрозділів законодавець відносить: профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб та інші³⁰. Крім того, органи Національної поліції приймають участь в обов'язковій евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.

Разом з тим, слід зважати й на роль громадських об'єднань та медіа у забезпеченні охорони та захисту прав та інтересів дитини. Наприклад, доцільно відзначити роботу громадської організації «Магнолія», за допомогою якої здійснюється пошук зниклих дітей, а також роботу благодійних фондів, які опікуються дітьми, які яка постраждали внаслідок воєнних дій та дітьми, які перебувають у складних життєвих

²⁹ Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44>

³⁰ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

обставинах. Варто звернути увагу й на те, що на сьогоднішній день в Україні працює чат-бот «Дитина не сама», який допомагає полегшити скрутну ситуацію дітей, що страждають від воєнних дій, домашнього насильства та інших порушень їх прав та інтересів. Дитина, її батьки чи інші особи мають можливість у будь який час звернутися за правовою чи психологічною підтримкою за наведеними в чаті телефонами служб і органів захисту дітей. До психологічної підтримки залучаються і міжнародні організації. Наприклад: **гаряча лінія від ЮНІСЕФ та громадської спілки «Українська мережа за права дитини», національна гаряча лінія для дітей та молоді «Ла Страда – Україна», проект психологічної підтримки «ПОРУЧ» від Міністерства освіти і науки України та ЮНІСЕФ, національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації «Ла Страда – Україна».**

ВИСНОВКИ

Як видно із наведеного вище безпосередня діяльність всіх наведених вище уповноважених суб'єктів спрямована захист та відновлення порушених прав та інтересів дитини. Разом з тим, діяльність уповноважених суб'єктів спрямована захист та відновлення порушених прав та інтересів дитини й здійснюється за наступними напрямками: 1) захист прав та інтересів дітей, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи; 2) захист прав та інтересів дітей, які залишились на тимчасово окупованих територіях та на територіях де ведуться активні бойові дії; 3) захист прав та інтересів дітей, які знаходяться за межами території України.

Безперечно, для кожної дитини, що знаходиться на території України залишається актуальним питання безпекової складової, створення належних умов для проживання, забезпечення доступу до медичної допомоги та отримання освіти. Нажаль, через постійні обстріли частина дітей втрачає можливість отримати якісну освіту, а також порушене їх право на можливість отримання якісної медичної допомоги. Більшість шкіл в Україні змушені працювати в оналайн режимі. Крім того, проблеми зі світлом та зв'язком взагалі позбавляють дитину доступу до освітнього процесу. Ще одним проблем питанням залишається перебування українських дітей за межами території держави. Враховуючи непоодинокі ситуації, коли українських дітей відбирають у одного з батьків, з яким дитина перетнула державний кордон України, і направляють у спеціальні притулки чи прийомні сім'ї, питання дотримання прав дитини в таких випадках залишається не контрольованим. Незнання мови країни перебування, недостатність коштів на отримання якісної правової допомоги, відсутність підтримки

від вітчизняних органів з охорони дитинства не дозволяють відстояти не лише права батьків, а й гарантувати належне дотримання прав дитини.

Відсутність чіткої взаємодії вітчизняних суб'єктів з охорони дитинства, дипломатичних представництв України за кордоном з ювенальними службами інших країн та судовими органами, не дозволяє говорити про дотримання кращих інтересів дитини, яка перебуває за межами території України. Особливо у випадках, коли стоїть питання про передачу дитини в інші сім'ї при наявності у дитини ще одного з батьків чи близьких родичів. Враховуючи втрати України (як військових так і мирного населення), кожна українська дитина має бути скарбом для держави. Україна має докласти значних зусиль як для підтримки цих дітей за межами держави, так і щодо повернення цих дітей на Батьківщину. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки дієвих механізмів контролю за місцем перебування українських дітей, забезпеченням можливості правової підтримки у складних життєвих ситуаціях та забезпечення їх перекладачами у разі потреби. Окремим і не менш значущим завданням для влади має стати не лише створення програм щодо психологічної та соціальної підтримки юного покоління, а й можливості забезпечити інформування дітей щодо їх наявності. Також, одним із стимулів повернення на Батьківщину для дітей має стати вільний доступ до якісної та безкоштовної освіти та наявність освітньо-культурних проєктів, що дозволять дитині ідентифікувати себе як українця.

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовано наукові підходи до тлумачення понять «механізм забезпечення прав дитини» та «механізм захисту прав та інтересів дитини» та визначено їх структуру. Також з'ясовано співвідношення між визначеннями «права людини» та «права дитини». Окрему увагу приділено встановленню видів суб'єктів захисту прав та інтересів дітей, здійснено аналіз повноважень окремих спеціальних суб'єктів у сфері охорони дитинства. Запропоновано ввести зміни до норм чинного законодавства щодо тлумачення наступних понять: «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» та «дитина, розлучена з сім'єю». Запропоновано авторське визначення механізму забезпечення прав та інтересів дитини та визначено напрямки діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Зроблено висновок, про відсутність чіткої взаємодії вітчизняних суб'єктів з охорони дитинства, дипломатичних представництв України за кордоном з ювенальними службами та судовими органами інших країн, яка не дозволяє говорити про дотримання кращих інтересів дитини, яка перебуває за межами території України.

Література

1. Права дитини та механізм їх захисту. URL: <http://romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf>
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8>
3. Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116– 121.
4. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. С.16
5. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 498
7. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 53–57.
8. Марцеляк О.В. Контрольно-наглядові органи в контексті механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 1997. С.12.
9. Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. С.40.
10. Кушнарьова Т.Є. Податкові органи в системі суб'єктів податкових правовідносин: Дис. канд. юрид. наук. Харків, 2000. С.56.
11. .Марцеляк О.В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 36.
12. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С.257-258.
13. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія. Херсон : ОЛДІ – Плюс, 2003. 218 с. 18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер з рос. Харків : Консум, 2008. С.37-38.
14. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2000. 17 с.
15. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова Кабінету Міністрів України

від 01.06.2020 №585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

17. Положення Про Департамент моніторингу додержання прав дитини Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 10.07.2023 року. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%B5%D0%BF%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>

18. Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМ України від 29.09.2023 року №1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n15>

19. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44>

20. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

21. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL:

22. О. Вишняков. Шляхи повернення дітей із за кордону після війни: досвід Ізраїлю. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/956418.html>

Інформація про авторів:

Василенко Віктор Михайлович,

доктор юридичних наук, доцент,

перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9313-861X>

Яценко Валентина Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права

та процесу факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61000, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3195-3627>